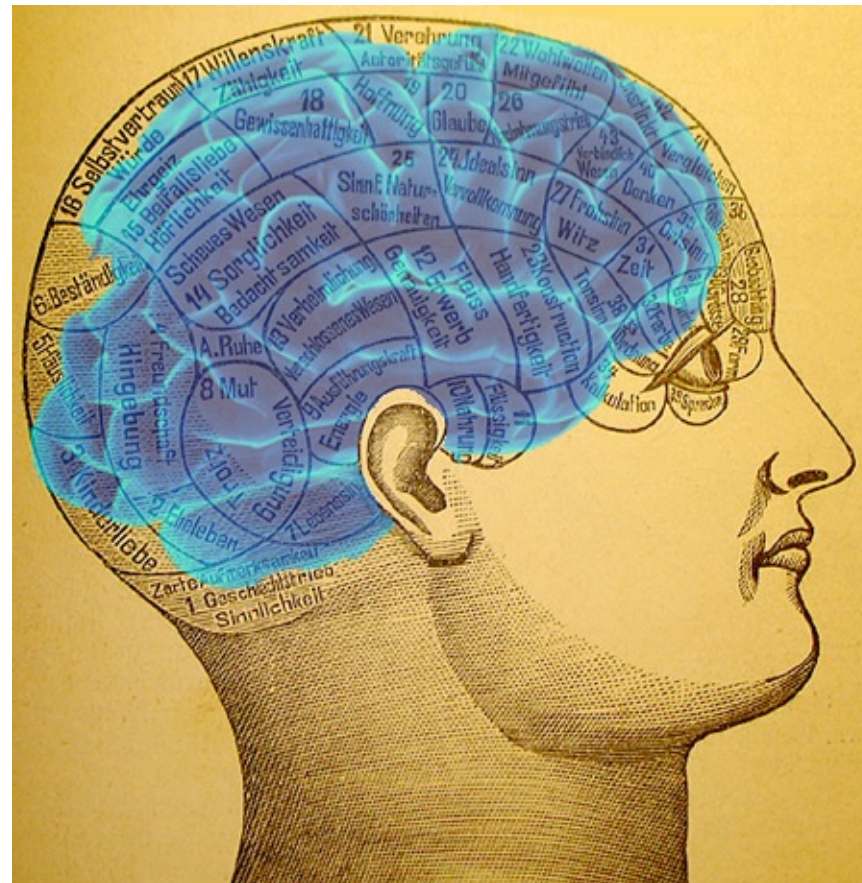

Wij Zijn Meer Dan Ons Brein

De arts, de geriater en de rechter
medische moedwil en misverstand

Fons Elders

Wij zijn meer dan ons brein

De arts, de geriater en de rechter
medische moedwil en misverstand

Infinite space-time | Nothing falls out of being | Yet your dying hurts.

In de onbegrensde ruimte,
valt niets uit het bestaan,
toch doet je sterven pijn.

Uitgever: Elders Special Productions BV, Amsterdam

ISBN/EAN: 978-90-8023366-1-0

NUR: 320

Eerste druk 15-06-2018

Copyright © 2018: Elders Special Productions BV, Amsterdam

Layout & vormgeving: i-Publishing

Inleiding

Wij zijn meer dan ons brein is een verslag over de euthanasie wens van mijn oudste broer, waarin huisarts en geriater niet vrijuit gaan, maar ook een verhaal over het ‘ondenkbare’ denken. Het woord ‘ondenkbaar’ gebruik ik niet lichtzinnig. Al jaren geleden stelde ik de vraag, of men zichzelf kan wegdenken. *

Het is uitgerekend dit ‘zelf’ waarvan we in het sterven afscheid (moeten) nemen. Dit is soms uiterst pijnlijk. Het vereist het ‘ondenkbare’ denken.

Wij zijn meer dan ons brein:

zo niet, is er sprake van medische moedwil en misverstand, zoals ik moest concluderen uit het gedrag van zijn huisarts en ziekenhuis geriater.

Ik begeleidde mijn broer Jacques, de rechter in bovengenoemde ondertitel, ruim vier maanden op zijn weg naar de door hem gewenste euthanasie.

Het bleek een moeilijk begaanbare weg, onder meer doordat hij het woord ‘ondraaglijk lijden’, een ultieme eis in de wetgeving over euthanasie, niet uitsprak, ook niet als hem nadrukkelijk de vraag naar ‘ondraaglijk lijden’ gesteld werd. De term ‘voltooid leven’ moest voldoende zijn.

De oud-rechter en burgerlijk recht-deskundige prof. dr. mr. Jacques Elders was in al zijn vezels een jurist met een sterk filosofisch-stoïcijnse inslag.

*

“Ik ben van mening dat de aanvaarding van het beginsel van een ‘zelf’ even onontkoombaar is als de aanvaarding van het beginsel van universele oorzakelijkheid. We moeten de vraag naar de eenheid van al onze ervaringen stellen, op straffe het begrip en woord ‘ik’ niet langer te kunnen hanteren.

Maar we kunnen wel, en terecht, ons zelf afvragen, wat voor soort ‘zelf’, wat voor soort ‘identiteit’ de meest fundamentele is.” p.79.

Uit: Fons Elders, *Lichaam, geest, dood, in Analyseer – Deconditioneer, Inleiding tot de systematische filosofie*, Amsterdam 1972, p.79-88. Dit hoofdstuk bevat een uitspraak die betwistbaar is vanuit de boeddhistische levensbeschouwing, maar niettemin onvermijdelijk lijkt. <http://www.fonselders.eu/analyseer-deconditioneer/>

Voor het effect van *Analyseer – Deconditioneer*, zie het Letterkundig Tijdschrift, mei 2015.

[klik aan voor deze bijlage.](#)

Huisarts en geriater gaan in mijn verslag niet vrijuit. Ik vind, ook achteraf, hun medisch handelen problematisch, naïef en hooghartig, om niet te zeggen: dom. De hoogmoed van de medische stand is niet toevallig spreekwoordelijk.

Ik noem het 'medische moedwil en misverstand', naar de gelijknamige titel van W.F. Hermans, waarin de willekeur t.a.v. goed en kwaad centraal staat. Zo ook in dit proces. De wetgeving faalt op essentiële punten. Achter elke arts staat een officier van justitie. Dit is een afschuwelijke toestand.

De Nederlandse euthanasie wet mist een filosofisch-legaal fundament.

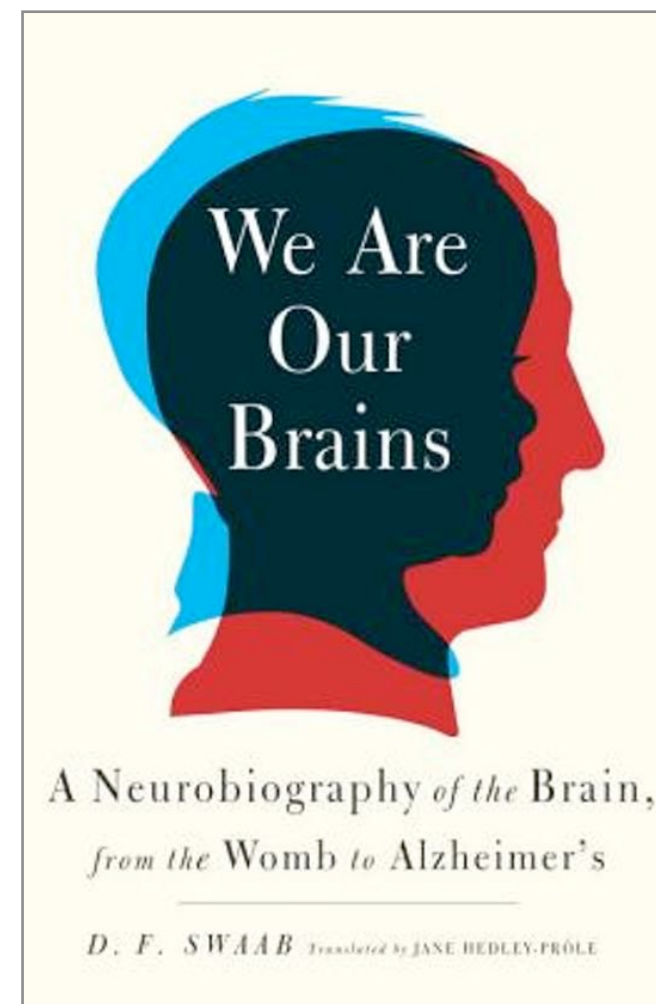
De wet is een compromis tussen een christelijk en seculier wereldbeeld, waarin *de medicus via de staat, en dus niet de burger, - ongeacht zijn levensbeschouwing, het laatste woord heeft. Slechts medische redenen rechtvaardigen euthanasie.*

Het woord 'medisch' is echter geen onschuldig begrip. Het veronderstelt het schizoïde onderscheid tussen lichaam en geest: resultaat van een eeuwenlang dualistisch Christendom. Dit christelijk dualisme is op zijn beurt de bron van de positivistisch- empirische opvatting over wetenschap die uitgaat van een radicaal onderscheid tussen subject en object.

Dit onderscheid is geen resultaat van empirisch onderzoek maar een filosofische vooronderstelling, zoals die, bijvoorbeeld, ook ten grondslag ligt aan de in 2010 verschenen publicatie Wij zijn ons brein van de neuroloog Dick Swaab.

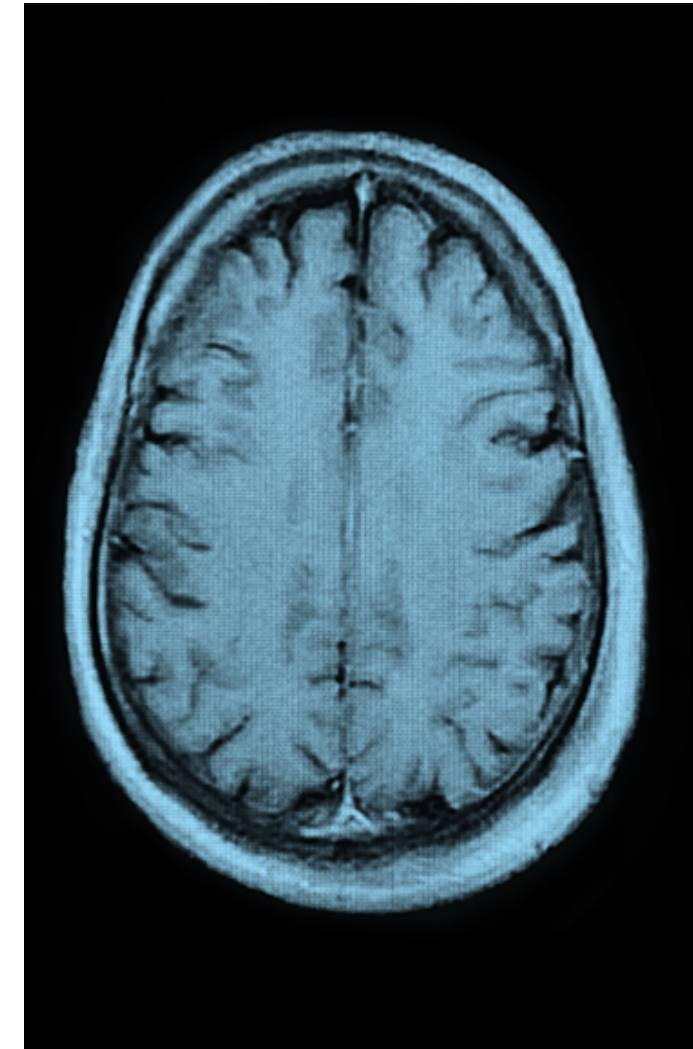
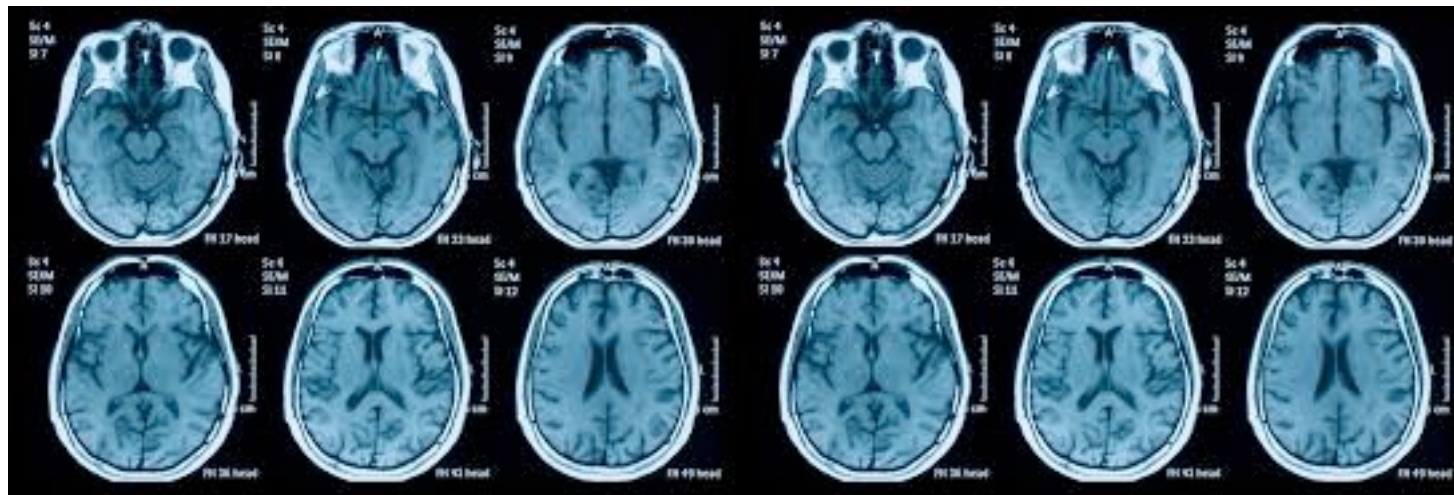
Swaab kon dit boek schrijven doordat **een mens meer is dan zijn brein.**

Zo niet, zou de medicus Swaab alleen maar ware uitspraken kunnen doen, en dat gelooft hij zelf niet, naar ik veronderstel. Een theorie blijft altijd een theorie die waar en minder waar,

of ronduit onzin kan (blijken te) zijn. Want anders zou een mens, net als een dier, altijd 'waarheid' spreken; niet kunnen liegen en bedriegen. Kortom, Swaabs determinisme is relatief; niet absoluut, hoewel *Wij zijn ons brein* dit wel suggereert.

De MRI-Scan van oude(re) mensen speelt meer en meer de rol van een 'Deus ex machina', een hogere macht, terwijl 'grijze' plekken even moeilijk zijn te diagnosticeren als de creatieve talenten van jonge studenten via een inktvlek, de Rohrschach-test, op de Filmacademie in 1965-66. De scan is een hulpmiddel; niet meer en niet minder. **Het geheugen van een mens kent vele lagen die niet zijn af te lezen aan de MRI-scan maar deels bewust, deels onder- en onbewust, actief zijn en teruggaan tot vóór de geboorte, tot in de baarmoeder.**

MRI-scans hebben de status van hypothesen die zich lenen voor falsificatie. Zo niet, worden het blinde autoriteiten, want ook gevoelens zijn expressies van bewustzijn, al zijn ze moeilijk traceerbaar, maar daarom niet minder echt. <

Nieuw Letterkundig Magazijn

Jaargang XXXIII, nummer 1, mei 2015

Uitgave van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

‘Hé, analyseer en deconditioneer een beetje’
(Fons Elders)

Randstad ‘deconditioneert’

JOS BUURLAGE

Het literair-culturele tijdschrift *Randstad* verscheen van 1961 tot en met 1969. De benadering van de internationale politiek en de tegencultuur in dit blad zijn kenmerkend voor de *sixties*. Dat geldt ook voor de presentatie van het materiaal. Deze is gericht op ‘deconditionering’, het ontregelen van verwachtingspatronen.

In 1961 richten vier schrijvers die naam hebben gemaakt in de jaren vijftig, Hugo Claus, Ivo Michiels, Harry Mulisch en Simon Vinkenoog, het tijdschrift *Randstad* op. Het verschijnt in de vorm van Literaire Reuzenpockets. Het tijdschrift – de redactie spreekt zelf liever van het *blad* – moet eens per drie maanden in de boekhandel liggen. Die frequentie wordt niet gehaald. In 1966, wanneer het twintigste nummer van de pers zou moeten rollen, verschijnt het elfde. Het is een dubbelnummer, *Randstad 11-12*, waarin de tegencultuur centraal staat. Het lijkt een slotakkoord, maar drie jaar later komt er toch nog een nieuw nummer, *Randstad 13*, het laatste.¹

Een programma heeft de redactie niet gepubliceerd, maar uit de twaalf afleveringen is goed op te maken wat kennelijk de doelstellingen waren. Het zijn er drie: 1) belangrijke buitenlandse auteurs en stromingen onder de aandacht brengen van de Nederlandse en Vlaamse lezers; 2) jonge schrijvers uit het Nederlandse taalgebied een podium bieden; 3) informeren over maatschappelijke ontwikkelingen en internationale politiek. Met betrekking tot deze laatste doelstelling wordt in publicaties over *Randstad* vaak verkondigd dat de redactie de lezers wakker wilde schudden.² De auteurs wijzen daarbij steevast op de inhoud van de beschouwingen over internationale politiek in de afdeling *Kroniek*. Niet

aan de orde komt dat ook de presentatie van het materiaal is gericht op het wakker schudden. *Randstad* mikt op de zogenoemde deconditionering van de lezer.

Deze deconditionering, het ontregelen van verwachtingspatronen om een frisse blik op het vertrouwde mogelijk te maken, speelt een grote rol in de filosofie van de jaren zestig. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de televisiecursus *Analyseer-Deconditioneer* van Teleac,³ waaruit een breed publiek kan leren hoe het door analyse de betekenis van bekende begrippen kan doorgronden, met het doel los te komen van het denken in patronen en de werkelijkheid opnieuw, onbevangen te bekijken. In zijn *Nawoord*, dat, passend bij de nagestreefde ontregeling, aan de eigenlijke tekst voorafgaat, neemt cursusleider Fons Elders afstand van het empirisme, dat in zijn ogen op naïeve vooronderstellingen berust en fatale gevolgen kan hebben.

De relatie met de kunst is gemakkelijk te leggen. Denk aan Marcel Duchamp, die voorwerpen als een flessenrek en een urinoir uit hun gebruikelijke omgeving haalde en ze tussen kunstwerken plaatste. Wie zoiets puur empirisch benadert, komt waarschijnlijk niet verder dan het vermoeden dat iemand in een vlag van onnadenkendheid zo’n voorwerp op de verkeerde plaats heeft gezet. Wil je wat een

kunstenaar hier doet, echt doorgronden, dan moet je bereid zijn de gebaande paden van het denken te verlaten. Een geheel nieuwe ervaring van de werkelijkheid kan je loon zijn. Dick Hillenius, bioloog en literator, beschouwde kunst als een *zintuigsgeschoonmaker*.

Duchamp en de andere voormannen van het dadaïsme vonden in de jaren zestig navolgers in bijvoorbeeld de redacteurs van het tijdschrift *Barbarber*. Zij hadden een voorliefde voor de *ready made*: een bestaande tekst die, in een ongebruikelijke context geplaatst, vervreemding kon oproepen. Die voorkeur voor de *ready made* deelden zij met de redacteurs van *De Nieuwe Stijl*, dat was voortgekomen uit het Vlaams-Nederlandse tijdschrift *Gard Sivik*. Twee redacteurs van *Barbarber*, J. Bernlef en K. Schippers, publiceerden ook in *Randstad*. Uit de kring van *De Nieuwe Stijl* werkten aan *Randstad* mee: Hans Sleutelaar, Cornelis Bastiaan Vaandrager en Hans Verhagen. Deze laatste maakte met Wim T. Schippers en Wim van der Linden het geruchtmakende, ontregelende en taboe doorbrekende televisieprogramma *Hoepla*. Cineast en fotograaf Wim van der Linden droeg foto's bij aan *Randstad*.

Al deze kunstenaars, die in de avant-gardistische traditie staan, voelen zich kennelijk thuis bij *Randstad*. Dat ligt niet voor de hand, aangezien deze *Zestig*ers zich afzetten tegen de poëzie van de Vijftigers, tot wie Hugo Claus en Simon Vinkenoog behoren. Maar wat hen bindt, is de oriëntatie op de avant-garde.

Isolering

Net als *Barbarber* en *De Nieuwe Stijl* mikt *Randstad* op ontregeling. Een blik op het eerste nummer maakt dat duidelijk. Voor ervaren lezers van literair-culturele tijdschriften is er veel vertrouwd. *Randstad 1* biedt een staalkaart van belangrijke literaire stromingen uit de jaren vijftig. Zo zijn minimalisme en absurdisme vertegenwoordigd met een eenakter van Samuel Beckett. De *nouveau roman* komt aan bod met een fragment uit *La jalousie* van Alain Robbe-Grillet. Het geluid van de beat poets klinkt in een brief van Allen Ginsberg. Natuurlijk is er een essay, van Ethel Portnoy-Kousbroek, over de psychiater Wilhelm Reich, later veelbesproken binnen de te-

RANDSTAD 5 DRIEMAANDELIJKS Nr 5

Omslag voorzijde *Randstad 5*, 1963.
Van links naar rechts: Harry Mulisch, Ivo Michiels,
Hugo Claus en Simon Vinkenoog.

gencultuur. In de afdeling *Kroniek* gaat het onder andere over de groeiende acceptatie van seksueel vrijmoedige literatuur en over de Koude Oorlog. Maar ongebruikelijk en ontregelend is dat in dit eerste nummer een inleiding van de redactie ontbreekt. Er is geen overzicht van doelstellingen, geen manifest, geen programma.⁴ De teksten staan los naast elkaar, zonder toelichting,⁵ geïsoleerd. Dat isoleren is, net als in de tijd van Dada, een veel gebruikte techniek in de beeldende kunst. Zo isoleerde de Zwitserse kunstenaar Daniel Spoerri, die een bijdrage aan *Randstad* leverde, een ontbijttafel. Hij plakte alles wat op tafel stond, vast en hing het tafelblad aan de muur van een museum.

Tussen de internationale coryfeeën treft de lezer in het eerste nummer Louis-Paul Boon aan. Men mag verwachten dat hij, in het gezelschap van experimentele auteurs als Beckett en Robbe-Grillet, met een proeve van eigen experiment komt, bijvoorbeeld een collagetekst. Maar ook dit verwachtingspatroon wordt ontregeld. Boon levert een beschouwing over *playgirls*. *Mass culture* dus te midden van *high art*. Zonder dat expliciet te vermelden levert de

RANDSTAD 5 DRIEMAANDELIJKS Nr 5

Euthanasie

Het 'ondenkbare' denken

Op de bodem van de ruimte en de tijd

Euthanasie

Ik begeleidde mijn broer vier en halve maand op weg naar de door hem gewenste euthanasie. Hij stierf vrijwillig, bij volle bewustzijn, zonder een spoor van angst in aanwezigheid van zijn jongste dochter, op 16 december 2015.

Negen dagen later stierf onze geliefde zuster Marja aan kanker.

Jacques en Marja hielden zielsveel van elkaar. Marja was het liefst op dezelfde dag gestorven als Jacques. Ik heb haar gesmeekt om enkele dagen te wachten. Beiden dezelfde dag had ik niet kunnen verwerken, en niemand in de familie.

Wat maakt een doodservaring zo bijzonder?

De nabijheid van de dood confronteert een mens met de ultieme vragen. Met name bewust sterven leidt ons tot *Op de bodem van ruimte en tijd* {Pessoa}.

Euthanasie bevat reflecties op het sterven van een broer en een zuster. De een wilde sterven; de ander leven. Beiden hadden een sterke band met elkaar, en beiden hadden goede motieven te willen wat zij wilden. Beiden kenden elkaars verlangen en moed, en hadden begrip voor de andere weg naar het eind. Hun sterven heeft diepe indruk gemaakt op familie en nabestaanden.

Lieve Marja,

Op 13 december 2015 schreef je aan onze broer Jacques:

Mijn lieve oudste broer,
ik zal jouw zorgzaamheid, jouw aandacht en liefde nooit vergeten!

Ik kan je helaas niet meer voor het laatst omhelzen, maar nu doe ik het vanuit mijn ziekenhuisbed.

Voor wat er voor jou nog komt, wens ik je heel veel geluk.

Een zoen van

Marja

Jacques overleed op 16 december; jij op de 25ste – het geboortefeest van de profeet Jezus, en van het oeroude feest van nieuw kosmisch licht.

De voorzijde van je rouwkaart toont een van je collages op hout; de binnenzijde van een door jou gekalligrafeerd afscheid, bestaand uit **papier en krijt** op papier. Je schrijft over het overweldigen van de tijd door die in stukken te scheuren en dan weer vast te plakken, en weer te verkreukelen en glad te strijken; te geloven dat je het wint maar het toch te verliezen.

In de tekst heb je het van de tijd verloren, maar in de woordloze vormgeving van je strijd tegen de tijd, ben je een Amazone en heb jij de tijd overwonnen.

De zeven regels zijn omlijnd door golvende krijtlijnen. Ze doen mij denken aan het gedicht van Fernando Pessoa:

In deze wereld van vergetelheid
Zijn wij schaduwen van die wij zijn;
Onze gebaren – werk'lijkheid
In gene wereld, 't zielenrijk -,
Zijn hier slechts schimmenspel en schijn.
De vijfde en laatste strofe:
Schaduw naar het lichaam hongerend,
Leugen die gebonden blijft
Aan deze wonderbare waarheid
Die haar werpt, schaduw zo hunkerend,
Op de bodem van de ruimte en de tijd.

Vertaling August Willemsen

Fernando Pessoa

Eind jaren vijftig gaf je mij op zwaar perkamentpapier in jouw kalligrafisch handschrift Adriaan Roland Holst *Zwerversliefde* cadeau. Het gedicht begint en eindigt met de zin: *Laten we zacht zijn voor elkander, kind.*

De eerste keer dat Alma met een vriendin een bezoek bracht aan mij op de Groenburgwal te Amsterdam, werd ze erdoor geraakt. Tot die bewuste dag was dat gedicht alleen van haar en niemand anders. Het gedicht werd de bron van onze levenslange relatie. Alleen de schoonheid van jouw hand op perkamentpapier kan dit verklaren. Die kalligraferende en tekenende hand loste tijdens je leven de spanning op tussen hoofd en hart. *Je hand als symbiose van je hoofd en je hart.*

De ochtend van 31 december, de dag van je crematie, verscheen je in een droom. Je stond rechtop voor mij – een en al rust; de doodstrijd was je bevrijding: hand, hoofd en hart ineengesmolten. Je drie zonen en beide schoondochters hebben je bijgestaan. Alle lagen van je bewustzijn hebben elkaar ontmoet en begrepen. Het sterven aan je ‘zelf’ is gruwelijk, maar de catharsis van Licht Ruimte Tijdloosheid maakt inzichtelijk waarom de versterving van het ‘zelf’, de doodstrijd onontkoombaar maakt.

Jacques had dit proces in zichzelf – tenminste mentaal, voltooid. De negen dagen en nachten tussen het sterven van Jacques en jouw sterven heb ik ervaren als een onhoorbare dialoog tussen jullie. Julia zong op de dag van je crematie de zin die jij mij op een avond voorlas uit het Egyptische dodenboek: *Strek uw handen naar ons uit, want wij zijn een der uwen.* Julia en Lucas wisten dat jij mij dit verteld had.

En ik wist dat Jacques die handen naar jou zou uitstrekken. <

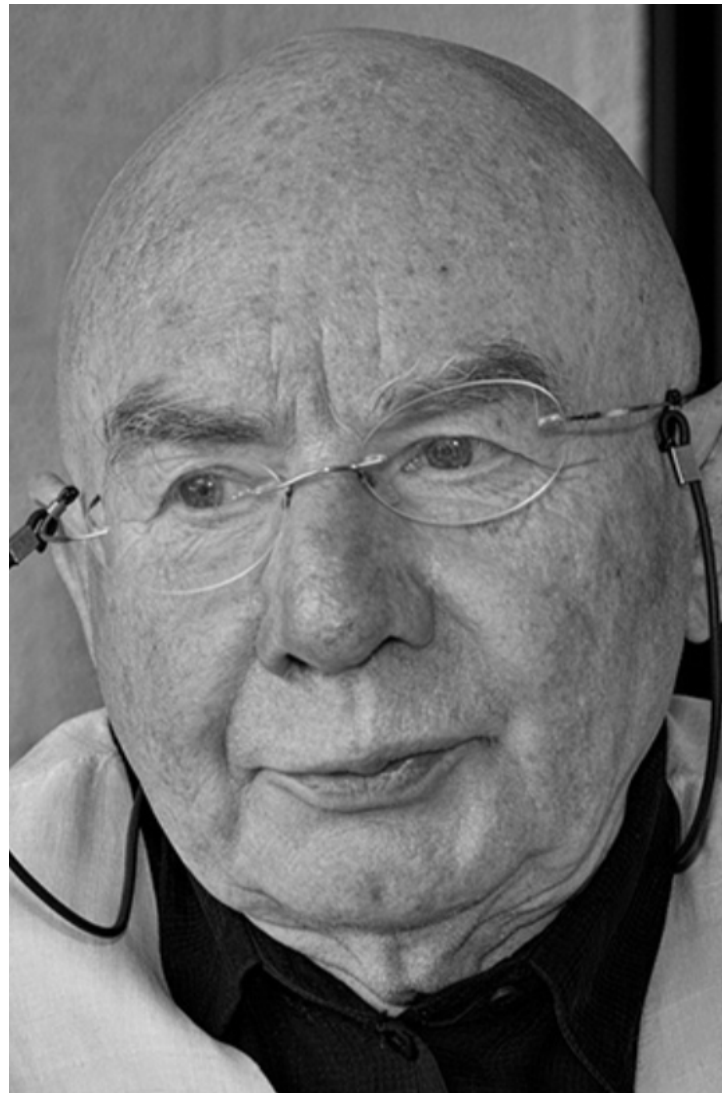
Ik was bij je op bezoek,
nadat je Pessoa's gedicht had gekalligrafeerd.

Het kalligrafisch gedicht maakte indruk op me,
met name de laatste zin.

En nu opnieuw in je kalligrafische tekst, alsof je jouw laatste woorden een metafysische lading wilde meegeven, doordat de golvende krijtlijnen verwant zijn aan Pessoa's ruimte en tijd. Ze zijn ook verwant, zo niet identiek, aan de golven van de soefi dichters als zij de bodem van het bestaan oproepen.

Logboek

Fons Elders

Donderdag 27.08.2015 telefonisch overleg met het secretariaat van notaris mr. G. van der B.. Afspraak: notaris ontvangt nog dezelfde dag een brief, en vrijdag 28 hebben wij een telefonische afspraak.

Vrijdag 28.08.2015 – notaris Van der B. laat weten niet te beschikken over een volmacht m.b.t. een medisch dossier. Er is een testament dat recentelijk herzien is.

Diezelfde dag breng ik een bezoek aan Jacques en laat hem mijn brief aan de notaris lezen. Jacques beaamt de lezing van zijn wensen, en vertelt over het gesprek van die ochtend. Marja H., hoofd van de wijkverpleging, voegt zich bij ons. Jacques benadrukt dat hij euthanasie wil en daarover contact heeft met zijn huisarts.

Zondag 30 augustus 2015

Beste Jacques,

Ik belde je vanmorgen om te zeggen dat ik a.s. woensdag ca. 12.00 uur naar je toekom. Ik schrijf ca. 12.00 uur want het verkeer op de A-1 is onvoorspelbaar zodat ik alleen kan zeggen hoe laat ik Warder verlaat, maar niet hoe laat ik bij jou aankom. Ik vertrek echter ruim op tijd. Ik neem een stoel mee met dubbele armleuning, voor bij je eettafel. Dit is een wens van de wijkverpleegster. Ik zal haar daarvan op de hoogtestellen, zodat zij geen stoel hoeft te regelen, maar wel op voorwaarde dat de stoel jou bevalt.

Ik zal morgen ook je arts van mijn bezoek op de hoogte stellen, zodat je arts en ik elkaar woensdag bij jou kunnen ontmoeten. Dan kun je in mijn bijzijn je wens t.a.v. euthanasie ter sprake brengen, en hem op de hoogte stellen van mijn brief aan notaris G. van der B..
Kijk ook naar je financiële administratie, zodat we die samen desgewenst kunnen doornemen.

Nog een vraag:

Op 18 augustus zijn we in mijn auto vanuit het Meander ziekenhuis naar Schuilenburg gereden. Ik heb bij mijn vertrek per abuis een klein adresboek met harde kapt en Nabokov bij jou laten liggen en vergeten het weer in mijn tas mee te nemen. Mocht je beiden zien liggen, leg ze dan apart voor mij.

Je kunt me altijd bellen op 0299..... of 06..... (mobiel). Dat laatste nummer is belangrijk, omdat ik daarop ook onderweg bereikbaar ben, en de vaste telefoonverbinding soms uitvalt door werkzaamheden aan de IJsselmeerdijk.

Jacques, tot woensdag!

Hartelijke groet,

Fons

PS Mijn nummer in Frankrijk: 00.33.466...
(geen antwoordapparaat);
Willems nummer in Frankrijk: 00.33.466...

Aan de naaste familie,

Woensdag 2 september jl. vond in Jacques' appartement een bespreking plaats tussen Jacques en de huisarts annex stagiaire over zijn wens tot euthanasie.

Jacques is volgens de artsen toerekeningsvatbaar. Ik was bij het gesprek aanwezig. Zodra er meer bekend is, zal ik jullie hierover *gelijktijdig* informeren.

Euthanasieverklaring

Ondergetekende, Jacobus Leonardus Maria Elders,

geboren 5 april 1925 te Enkhuizen,

beschouwt zijn leven als voltooid.

Hij verzoekt zijn huisarts, na grondige overweging, uit vrije wil en in het bezit van zijn volle verstand, na onderling overleg over plaats en datum tot actieve levensbeëindiging over te gaan.

Amersfoort, 05-09-2015

KEN JE ZELF

Toelichting bij de euthanasieverklaring van prof. mr. dr. J.L.M. Elders, roepnaam Jacques, geboren te Enkhuizen d.d. 5 april 1925, woonachtig in Schuilenburg A 33, Schuilenburgplein I, Amersfoort geschreven door Fons Elders, op verzoek van familie en zorgketen contactpersoon voor Jacques Elders sinds 18 augustus 2015.

Maandagmiddag 17.08.2015 – bezoek aan mijn broer Jacques in Ziekenhuis Meander te Amersfoort, voor het gesprek met geriater W., en een maatschappelijk werkster over de resultaten van het medisch onderzoek.

Aanwezig bij dit gesprek met uitdrukkelijke toestemming van Jacques: schoonzoon, dochter, tweede schoonzoon en ik.

Conclusie: Ik rijd morgen Jacques naar Schuilenburg. Jacques wordt gevraagd geen auto meer te rijden. Hij stemt toe.

Dinsdag 18.08.2015 – Fons brengt Jacques in de middag thuis. Tijdens een gesprek: *hoe nu verder*, laat Jacques nadrukkelijk weten dat hij niet naar een andere locatie wil verhuizen, maar in zijn appartement in Schuilenburg wil sterven. Hij woont daar 22 jaar, kent alle mensen, en heeft een vertrouwde band met het huis. Hij wil tevens op korte termijn met zijn huisarts over euthanasie praten. De uitspraak van de geriater die hem verbiedt nog langer auto te rijden, ontlokt hem de uitspraak: "Dat gaat niet zomaar met een enkele mondelinge verklaring. Dat moet tenminste duidelijk en expliciet op schriftelijke wijze worden toegelicht."

Ik geniet, omdat de jurist die Jacques in al zijn vezels is, hier aan het woord is, terwijl hij vervolgens erkent dat het verstandig is om niet meer te rijden, *omdat je het onvoorziene niet kunt voorzien*.

Jacques aanvaardt de beslissing van de geriater vanuit inzicht in zijn precaire situatie. Mede om die reden ben ik van oordeel dat allen die betrokken zijn bij zijn levenseinde, hun uiterste best moeten doen in zijn geest te handelen. Het gaat bij ieder mens, maar zeker bij Jacques Elders, om waardigheid, dé kern waarde van de Grieks-Romeinse en Renaissance cultuur, onder meer bij Pico della Mirandola (1486 – Oratie over menselijke waardigheid / *De hominis dignitate Oratio*).

Jacques heeft bij terugkeer in zijn appartement rustig en duidelijk gezegd dat zijn leven voltooid is. Het heeft geen zin om in een toestand van vergaande immobiliteit en kans op Alzheimer te blijven leven. Zijn nadrukkelijke wens: *euthanasie in overleg met zijn arts*.

Inzicht in de levensfilosofie van Jacques Elders is in dit verband essentieel. Vier woorden spelen daarin een hoofdrol: *autonomie, vrijheid, noodzakelijkheid* en *wetmatigheid* (logos). Deze normatieve ideeën liggen in elkaars verlengde. Ze veronderstellen elkaar in ontologische en morele zin.

Je kunt vanuit deze visie niet zinvol ingaan tegen de evident kosmische orde, waartoe sterven behoort: waar een begin is, is een eind.

ONDRAAGLIJK LIJDEN

Gebeurt dit toch, leidt dit tot ondraaglijk psychisch en dus ook fysiek lijden, want psychisch en fysiek lijden zijn wel onderscheidbaar, maar uiteindelijk niet te scheiden. Door uitsluitend uit te gaan van ondraaglijk lijden in de lichamelijke betekenis van het woord, schiet de Nederlandse euthanasiewet fundamenteel te kort: *het negeren van een doodswens vanuit een diepgewortelde en decennia overdachte levensfilosofie kan en mag tot ondraaglijk lijden worden gerekend*.

Ik schreef mijn broer op 1 september 2015: “Ik zal je arts op de hoogte stellen van mijn bezoek, zodat je arts en ik elkaar woensdag bij jou kunnen ontmoeten. Je kunt dan in mijn bijzijn je wens t.a.v. euthanasie ter sprake brengen.”

De ontmoeting met de artsen vond plaats in Jacques’ appartement. Aanwezig: de huisarts en zijn stagiaire; Marja H., hoofd van de wijkverpleging, een fysiotherapeute, Jacques en ik.

De kennismaking vindt plaats rond 11.30. De huisarts vraagt nadrukkelijk aan Jacques, of hij over zijn levenseinde met hem wil praten, in aanwezigheid van allen hier aanwezig. Hij herhaalt zijn vraag nog eens, aangezien mijn broer een gehoorapparaat heeft. Zijn antwoord: *ja, geen bezwaar*.

De huisarts beschrijft summier de medische situatie, vermeldt onder meer de totaal versleten linker heup, om vervolgens de voorwaarden te schetsen, waaraan een euthanasieverklaring dient te beantwoorden:

1. wilsverklaring, liefst op schrift;
2. er is geen sprake van aandoeningen, waaraan u op korte termijn overlijdt;
3. ondraaglijk lijden – de vraag: waaruit bestaat dat?
4. een tweede arts voert een gesprek met u;
5. ik zie uw probleem, maar zeg niet ‘ja’ of ‘nee’;
6. u bent voldoende toerekeningsvatbaar.

De arts adviseert een korte verklaring op schrift te stellen, conform de uitspraak van Jacques: *Mijn leven is voltooid*.

Na het afscheid praten wij verder over hetgeen gezegd is.

Jacques: *Veel mensen durven de zin-vraag niet te stellen*.

Ik vraag: wat bedoel je met ‘zin-vraag’?

Zijn antwoord: *de zin-vraag naar het levenseinde. Het onderzoek of het leven nog zin heeft*. Hij concretiseert het, zoals eerder in het gesprek, door te zeggen dat hij niets meer voor anderen kan doen, en vervolgt: Het leven is begrensd, en die begrensdheid moeten we onder ogen zien. Ik aanvaard het. Ik hoef niet langer te leven. Onderdeel van het leven is het sensuele, het lichamelijke, je potentie. Dat te verliezen, is een groot verlies. *Mijn leven is voltooid*.

Ik concludeer: Jacques Elders is een Stoïcijns geest. Voor hem betekenen de woorden: *Ken je zelf* – een uitspraak van het orakel van Delphi aan Socrates – ook een opdracht: *Word wie je bent* (Pindarus).

Spinoza noemt vrijheid en dood de twee belangrijkste filosofische problemen. *Wie de dood onder ogen kan zien, is een vrij mens*. Zo is ook Jacques Elders, een vrij mens.

Einde toelichting euthanasieverklaring – 4 september 2015

Euthanasieverklaring

Ondergetekende, Jacobus Leonardus Maria ELDERS, geboren 5 april 1925 te Enkhuizen,

beschouwt zijn leven als voltooid.

Hij verzoekt zijn huisarts, na grondige overweging, uit vrije wil en in het bezit van zijn volle verstand, na onderling overleg over plaats en datum tot actieve levensbeëindiging over te gaan.

Amersfoort, 05-09-2015

Geachte huisarts, geachte arts-stagiaire,

Conform de afspraak van woensdag jl. tijdens uw bezoek aan mijn broer Jacques, heb ik in overleg met hem een beknopte euthanasieverklaring opgesteld annex een toelichting.

Jacques heeft de euthanasieverklaring vandaag getekend. Hij ligt op zijn bureau in de woonkamer. Hij noemde ook een wenselijke datum: 15 oktober, de maand waarin de bladeren van de bomen vallen. Mijn broer denkt en voelt als een natuurmens.

Ik merk aan alles dat hij zich op zijn sterven voorbereidt.

Als ik het al zwaar vind, moet het voor u misschien nog zwaarder zijn. Ik ben onder de indruk van zijn levenshouding. Nog vandaag zei hij dat hij zijn hele leven als jurist ernaar gestreefd heeft om rationele uitspraken te doen in het belang van de mensen die het betrof.

Ik wacht uw nadere stappen af. Wel denk ik dat het goed is dat het gesprek met een tweede arts op korte termijn plaatsvindt.

Ik zal de familie summier informeren, dus zonder enige specificatie in deze fase.

U kunt mij ten alle tijde via email of per telefoon bereiken - ook de komende twee weken in Frankrijk, of vragen u te bellen, bij voorkeur met een tijdmelding.

Dank voor uw betrokkenheid,

met vriendelijke groet,

Fons Elders

10 september 2015

Beste Jacques,

Hierbij ingesloten vind je de brief van je huisarts met vier vragen. Ik zal hem rond het weekend antwoorden, maar geef alvast summier aan hoe ik dat wil doen. De vier vragen schrijf ik cursief:

1. *in hoeverre is hij 'wilsbekwaam'?*

Je huisarts zoekt contact met de geriater van het Meander ziekenhuis. Zij of een collega beantwoordde een vraag van je schoonzoon "of er iets te zeggen valt over hoe lang hij nog bij deze ziekte voldoende serieus genomen wordt om zijn levenseinde zelf te bepalen": *hangt van het verdere verloop af; kan jaren duren of binnen een jaar over zijn*. Dit antwoord van de geriater is begrijpelijk maar weinigzeggend. Zoals je weet, een wilsbeschikking voor euthanasie moet steeds vernieuwd worden.

2. *in hoeverre is zijn wens consistent te noemen?*

Mijn antwoord: "buitengewoon consistent. Zolang ik mijn broer ken, heeft hij altijd gepleit voor het recht op euthanasie."

3. *waaruit bestaat zijn ondraaglijk lijden en is dat voldoende en uitputtend behandeld?*

Mijn antwoord: "Wat wel of niet ondraaglijk is, hangt af van de levensvisie van de betrokkene en van het besef van menselijke waardigheid. Welnu, in jouw filosofie staan de begrippen autonomie en zelfbeschikking centraal. Het zijn rechtsbeginselen waarop mensen ter verantwoording (kunnen) worden geroepen. Iedereen is verantwoordelijk voor zijn daden, tot het tegendeel blijkt."

4) *Heeft hij nog andere wijzen om te komen te overlijden overwogen?*

Mijn antwoord: “Ja, suïcide, maar dat vindt hij niet gewenst. Over de mogelijkheid en implicaties van 'versterven' heeft hij nog nooit nagedacht. Euthanasie en suïcide zijn twee begrippen die in de kern weinig tot niets met elkaar te maken hebben. In beide gevallen sterft men, maar de manier waarop is verschillend, afhankelijk van de mate van innerlijke vrijheid. Jouw keus voor euthanasie komt voort uit innerlijke vrijheid, vanuit het besef:

Mijn leven is voltooid.

Versterven is een wrede manier van sterven die niet bij jouw levensstijl en persoonlijkheid past. Versterven kiest iemand uit protest, als artsen of gevangenisdirecteuren iemand aan zijn lot overlaten of euthanasie weigeren. Versterven hoort eerder thuis in de categorie ‘suïcide’ dan in die van ‘euthanasie’, de goede dood. Verdedig je recht om te sterven zoals jij het wilt, met verve!

De huisarts volgt kennelijk de procedure op deze manier om op alle vragen voorbereid te zijn. Hij lijkt mij een integere en toegewijde arts, maar zit gevangen in een medisch-christelijk stelsel dat minister Borst slechts ten dele heeft opengebroken. In dat stelsel domineert nog steeds een terminologie van fysiek lijden, alsof je dat kunt scheiden van de psychische factoren van de persoonlijke levensfilosofie van ieder van ons.”

Ik kom je dinsdag 22 september rond 12 uur bezoeken.

Hartelijke groet uit Zuid-Frankrijk, ook van Colette,

Je broer Fons

La Source, St. Jean de V. 10 september 2015

Betr.: uw vier vragen d.d. 9 september 2015, 15:04

Geachte dokter,

Dank voor de wijze waarop en toewijding waarmee u het stervensproces van mijn broer mr. Jacques Elders begeleidt.

Sta mij toe de vier kwesties als één geheel te beantwoorden, aangezien de vragen een antwoord vereisen in onderling verband. Dat onderlinge verband blijkt duidelijk uit de zes criteria die u in het gesprek met hem op woensdag 2 september ter sprake bracht en door mij in de Toelichting d.d. 4 september zijn weergegeven.

De vraag naar de wilsbekwaamheid opent de reeks. Ik beantwoord hem met drie citaten:

Bij het vertrek uit de geriatrische afdeling van het Meander ziekenhuis, heeft de echtgenoot van zijn jongste dochter, de vraag naar de wilsbekwaamheid gesteld: “Valt er iets te zeggen over hoe lang hij nog bij deze ziekte (beginnende Alzheimer fe.) voldoende serieus genomen wordt om het levenseinde zelf te bepalen?”

Het antwoord van de geriater: *hangt van het verdere verloop af; het kan jaren duren of binnen een jaar over zijn.* Bron: brief d.d. 24 augustus 2015.

Maandag 17 augustus 2015 spreekt geriater W., in bijzijn van de echtgenoten van beide dochters, zijn jongste dochter en ondergetekende, over beginnende dementie, en verzoekt mijn broer dringend op grond daarvan niet meer auto te rijden. Hij stemt daarin toe.

Een dag daarna vertelt hij mij te hebben toegestemd, “niet omdat de procedure van een mondelinge mededeling inzake de vraag: wel of niet te mogen rijden, juridisch correct is [dat zou tenminste schriftelijk moeten gebeuren fe.], *maar het onvoorziene is niet te voorzien.*” Deze opmerking getuigt van een helder inzicht, en valt binnen de opmerking van de geriater: *hangt van het verdere verloop af.*

Er is dus sprake van wilsbekwaamheid. Er is immers inzicht in ‘het-niet-weten’, hoe het proces zal verlopen. Dit is inzicht in het geheim van de hersenen die op zichzelf kunnen reflecteren tot het ophoudt! En ook dan blijft de vraag gewettigd, hoe actief het bewustzijn blijft functioneren, zoals in bijna-dood ervaringen en/of uittredingen.

Bewust inzicht in-het-niet-weten typeert een mens en jurist van het niveau van Jacques Elders die op 26-jarige leeftijd promoveerde, en tijdens de laudatio van zijn promotor te horen kreeg dat er nog wel een zekere afstand was tussen hoofd en voeten [hij was lang in vergelijking met zijn promotor]. Ik heb die opmerking nooit vergeten en durf te stellen dat hij in de 64 daartussen liggende jaren, die afstand tot nuchtere proporties gereduceerd heeft, zoals zal blijken uit mijn antwoord op uw vragen naar consistentie en ondraaglijk lijden.

De vraag naar consistentie is als een tweesnijdend zwaard.

Iemand die niet of nooit van gedachten zal of kan veranderen in vergelijking met iemand die dat juist wel kan, roept een aantal vragen op, want het is geen schande van gedachten te veranderen. Integendeel, zou ik zeggen. De meer relevante vraag is, hoe iemand van gedachten verandert. Is dat door kudde mentaliteit, of door analyse en rationele overweging?

Welnu, ik ken niemand behalve Karl Popper, die zijn hele leven zo consequent gestreefd heeft naar rationele antwoorden op de aloude levensvragen. En in samenhang daarmee de juridische consequenties doordacht heeft, met name op het gebied van seksualiteit in het burgerlijk wetboek; de balans tussen rechtszekerheid en rechtsbillijkheid, en het recht om waardig in vrijheid, volgens eigen wilsbesluit, te kunnen sterven.

Minister Borst is door messteken om het leven gebracht. Een dominee wist te melden dat dit een rechtvaardige straf van God was. De pil van Drion is nog steeds niet aanvaard. De euthanasiewetgeving spreekt over ‘ondraaglijk lijden’, maar lijkt weinig oog te hebben voor de psychische dimensie, terwijl die de kern van ons mens zijn raakt. *Wij zijn dieren, maar redelijke dieren* die kunnen beseffen wat ons boven het hoofd hangt.

Ondraaglijk lijden

Een scheiding aanbrengen tussen fysiek en psychisch lijden is een gevolg van dualistisch denken, kenmerkend voor de westers-christelijke cultuur in tegenstelling tot de oude culturen van Afrika, Azië of de Grieks-Romeinse Oudheid, waarvoor Jacques Elders als ‘stoïcijn’ respect heeft, zoals tot uiting kwam in een recent cadeau aan onze zuster Marja.

KEN JE ZELF is de oproep tot kosmisch bewustzijn en kosmische ervaring. *De lakmoesproef van dit bewustzijn is het vermogen in vrijheid te sterven.* In de filosofie van mijn broer Jacques, is noch suïcide–hier te definiëren als een bewuste breuk met het leven, noch versterven–doorgaans een verzetsdaad tegen een medisch of strafrechtelijk

systeem, de juiste keus. Binnen de grenzen van het vigerend Nederlands recht blijft dan slechts één fatsoenlijke, humane optie over: euthanasie in overleg met je arts. Jacques Elders is in die keus bijzonder consistent.

Ik hoop dat deze brief uw vragen in een perspectief plaatst dat bijdraagt aan inzicht in de geestesgesteldheid van mijn broer. Verder geldt voor ons allen, dus ook voor artsen, dat het moeilijk, zo niet onmogelijk lijkt, om te ervaren wat fysieke ouderdom betekent, temeer als we het al moeilijk vinden om ons in een baby of jong kind te verplaatsen, terwijl we dat geweest zijn en ten dele nog zijn.

“Bij een natuurlijk verloop van het leven blijft de mens zeer lang volledig doof voor de dood...” (Péter Nádas, in *Terugkeer*)

Met vriendelijke groet,

Fons Elders

La Source, St. Jean de V.

11 september 2015 (Tot 21.09.2015)

*Bijlage: Toelichting bij de euthanasieverklaring van
prof. dr., mr. J.L.M. Elders*

Hieronder volgt een brief, aan mij gericht, van mijn zus Marja
19-9-'15

Lieve Fons,

Hierbij tref je een overzichtje van de bezoeken aan Jacques na zijn terugkeer uit het ziekenhuis. Hij was steeds erg blij met bezoek.

29-8: met Eva en Quirijn. Zij hebben het gehoorapparaat bij de audicien (v. Boxtel) plus batterijtjes gehaald, de nota bij J. gelegd. Toen was een gesprek mogelijk. J. was nog erg moe en aangeslagen, vond het vreselijk in het ziekenhuis.

4-9: met Michaël. J. sprak langzaam en onduidelijk (gebit?), gezichtspieren slap, was wel helder, informeerde bij M. naar uitzicht op werk.

12-9: met Eva. J. was zeer alert, vroeg of ik de auto al verzekerd had en pure chocola wilde meebrengen.

14-9: ik belde hem op, vroeg om zijn bankrekeningnr voor de betaling. Hij noemde het direct feilloos en ook een lager bedrag dan afgesproken. Ik zei, dat ik dat te weinig vond en me aan het eerste bedrag zou houden.

15-9: met Michaël. Ik kon het rekeningnr. niet vinden en vroeg het hem opnieuw, zei het direct uit het hoofd en ook het lagere bedrag. Hij was opgewekt. Ik vroeg hem hoe hij over sterven dacht. Hij sprak daar heel rustig over, ziet het als pijnloos inslapen, wil daarbij alleen met de dokter zijn. Ik denk dat hij er wel naar verlangt.

17-9: ik belde op, zei dat ik het eerst afgesproken bedrag had overgemaakt, hij was er blij mee, want hij had een heel hoge nota van de notaris gehad. Hij informeerde ook naar wat mijn arts gisteren had gezegd bij het onderzoek.

Ook dat hij twee autosleutels had gegeven bij de papieren. Hij is erg blij je dinsdag a.s. weer te zien. Hij is eenzaam, heeft veel pijn aan zijn rug en kan nauwelijks lopen, komt dus nooit meer buiten die kamer, vreselijk.

Dag Fons, veel liefs voor Colette en goeie reis naar huis! Marja

betr.: de euthanasie wens van mijn broer Jacques Elders

Geachte dokter,

Na terugkeer uit Zuid-Frankrijk en een bezoek aan mijn broer Jacques, komen zowel hij als ik tot de conclusie dat *uw argumentatie voor het negeren van zijn euthanasiewens niet voldoet aan de eisen die men daaraan mag stellen.*

“KEN JE ZELF”* bevat een toelichting bij de euthanasieverklaring van mijn broer die nauwgezet ingaat op het gesprek tussen de geriater en hem op 17.08.2015, en het daaropvolgend vertrek uit het ziekenhuis Meander.

De tekst bevat ook een verwijzing naar de Grieks-Romeinse Oudheid, en het belang van waardigheid, met name t.a.v. de keus tot beëindiging van het leven. Die keus sluit weliswaar niet aan bij die van het Christendom, maar dat is ieders goed recht, mag ik hopen.

Uw opmerking in “Ken je zelf” ad 5: *Ik zie uw probleem, maar zeg niet ‘ja’ of ‘nee’*, gevolgd door ad 6: *u bent voldoende toerekeningsvatbaar*, sluit de reeks waarmee een euthanasieverklaring rekening dient te houden.

Na uw vertrek zei mijn broer letterlijk: *Veel mensen durven de zin-vraag niet te stellen*, en op mijn vraag wat hij daarmee bedoelt, antwoordde hij: *de zin-vraag naar het levenseinde. Het onderzoek of het leven nog zin heeft.*

Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat u een procedure afwerkt terwijl het naar mijn oordeel gaat om een proces, waarbij de levensfilosofie van de betrokkene in de vertrouwensrelatie tussen de persoon en zijn arts centraal staat. Het is zijn of haar leven; niet dat van de arts die zeker dient te zijn dat er sprake is van een *vrije wilsbeschikking*. Welnu, ik ken mijn broer. Het is een gotspe bij hem te twifelen aan vrije wilsbeschikking.

Vandaar onze conclusie in de eerste alinea van deze brief.

Niet het gebrek aan concentratie of het vergeten van een gesprek over ‘versterven’, het tegendeel van de wens naar een ‘goede dood’, is bepalend voor de mate van vrije wilsbeschikking, maar juist de helderheid waarmee hij zijn doodswens beargumenteert: *niet dramatisch, maar in alle rust zoals het een man van zijn postuur betaamt.*

De argumentatie van de geriater vertrekt vanuit een tegengesteld standpunt: “Zij geeft aan dat uw broer nieuwe informatie niet meer goed verwerkt en een dusdanig verminderd overzichtsvermogen heeft dat hij de reikwijdte van een euthanasie niet goed kan overzien.” Het gaat hier echter niet om nieuwe informatie, maar om een jarenlang overdacht besluit dat voorkomt uit een traditie van inzicht in én aanvaarding van de eindigheid van het menselijk bestaan.

J.L.M. Elders heeft de euthanasieverklaring op 5 september 2015 ondertekend met als kernmotief dat hij zijn leven als voltooid beschouwt.

In uw gesprek met de geriater is sprake van een klassieke omkering van de bewijslast, want Jacques Elders wordt niet aangesproken op zijn doodswens terwijl hij helder is, maar vanuit een geriatrische observatie, gebaseerd op een MRI-scan. De medische procedure heeft geen oog voor de redelijkheid van zijn verzoek tot euthanasie, zoals men zou mogen verwachten bij beginnende dementie, zeker in een situatie van stress, fysieke pijn, slechthorendheid, immobiliteit en het niet meer van nut zijn voor anderen. Een nobel motief!

En wat betekent vanuit de hier geschetste context de zin van de geriater: *Zij acht hem onvoldoende wilsbekwaam om zijn euthanasie-wens verder invulling te kunnen geven?* U onderschrijft dit, maar een en ander is in tegenspraak met zijn al jaren beleden wens om via euthanasie te kunnen sterven, een wens die deel uitmaakt van zijn rechtsfilosofie, en *in tegenspraak met uw eigen oordeel waarin u hem toerekeningsvatbaar noemt.*

Ik meld in de toelichting dat inzicht in de levensfilosofie van Jacques Elders essentieel is. Je kunt vanuit zijn visie niet zinvol ingaan tegen de evident kosmische orde, waartoe het sterven behoort. Gebeurt dit toch, leidt dit tot ondraaglijk lijden.

Ik hoop dat deze brief voldoende licht werpt op zijn levensvisie, en dat u zijn besluit om uit te zien naar een arts die bereid is aan zijn euthanasiewens gevolg te geven, zult begrijpen.

Met vriendelijke groet,
Fons Elders

cc. mr. dr. J.L.M. Elders

Kapberg, Warder, the Netherlands, 22 september 2015

CV VAN JACOBUS LEONARDUS MARIA ELDERS,
samengesteld door Willem Elders, emeritus-hoogleraar RUU, als
bijlage inzake de euthanasieverklaringen van zijn broer Jacques.

Jacques Elders, geboren in Enkhuizen, 5 april 1915, als zoon van Jan Elders en Johanna Borst, groeide op als oudste in een gezin van acht kinderen.

Vader, sinds 1935 burgemeester van Bovenkarspel en sinds 1950 dijkgraaf van Drechterland, vervulde – evenals moeder - diverse functies in het maatschappelijke en culturele leven van West-Friesland en hun directe omgeving.

Na zijn opleiding aan het Gymnasium α in Rolduc studeerde hij rechten aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam, alwaar hij, na vervulling van zijn militaire dienstplicht in voormalig Indonesië, in 1951 is gepromoveerd. Hij had achtereenvolgens in Assen en Hoorn een advocatenpraktijk, kreeg in 1965 een aanstelling als rechter in Rotterdam (bekleedde hier ook de functie van vicepresident), en werd in 1987 benoemd tot hoogleraar Privaatrecht (en decaan) aan de nieuw opgerichte faculteit Rechten van de Universiteit van Maastricht.

In 1996 trad hij toe tot de adviesraad van de in dat jaar opgerichte Stichting Vrijwillig Leven. Deze stichting had onder meer tot doel: “het streven naar een zodanige verbetering van de wetgeving dat een recht van elk mens op een waardig, zelfgekozen levenseinde en op het verkrijgen van daartoe strekkende hulp en/of middelen wordt erkend ...” (Zie art. 3 punt 1 van de Statuten).

Deze stichting, waarvan mijn broer later tot erelid werd benoemd, is in 2002, na het in werking treden van de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding, geliquideerd. (De Website van de stichting wordt opgeheven per 31 december 2015.)

Uit het eerste huwelijk van Jacques, dat in 1965 is ontbonden, zijn twee dochters geboren. Zijn tweede vrouw is overleden enkele jaren nadat hij in Maastricht zijn ambt als hoogleraar had aanvaard. Zijn derde vrouw is vier jaar geleden gestorven. Dochters en familie respecteren de doodswens van Jacques Elders.

Ik heb mijn broer Jacques leren kennen als een man met groot gevoel voor humor; als rechter en hoogleraar gericht op de rechten van de individuele burger en de belangen van de gehele samenleving, maar tevens als een introverte persoonlijkheid die zich nooit of te nimmer over iets dat hem zelf betreft, beklaagt. Hij schuwt grote woorden. Zijn stoïcijnse levenshouding verklaart de rust en overgave waarmee hij zijn levenseinde via euthanasie tegemoetziet, en zijn huidige, ellendige fysiek-medische toestand zo onderkoeld en beheerst onder de aandacht brengt.

F-30330 St. André d’Olérargues, 9 november 2015

Aan: A.C., psychiater, jurist en euthanasiedeskundige
28.11.15

Van: Fons Elders, filosoof, em. hoogleraar Theorie van
Levensbeschouwing

Verzoek tot een gesprek over wilsbekwaamheid met mr. dr. J.L.M. Elders, em. hoogleraar, geb. 5 april 1925, Schuilenburgplein 1-A-33, 3816 TD Amersfoort.

Geachte heer,

In verband met een meningsverschil over de wilsbekwaamheid van mijn broer die langs legale weg voor euthanasie strijdt, richt ik mij tot u met het verzoek hierop een nadere toelichting te mogen geven. Ik ben namens de huisarts van mijn broer, de Levenseindekliniek, zijn twee dochters, broers en zusters, contactpersoon voor hem.

Het gaat in deze fase van de euthanasie om de vraag naar de wilsbekwaamheid.

Jacques Elders sprak voor het eerst met zijn huisarts over euthanasie in februari 2015, maar is al jaren lid van de NVVE, en erelid van de Stichting Vrijwillig Leven waarvan de website eind dit jaar wordt opgeheven. [cf. V]

De huisarts van mijn broer achtte hem wilsbekwaam in een uitvoerig gesprek d.d. 2 september [III,3] maar veranderde van mening na een gesprek met de geriater van Ziekenhuis Meander die Jacques sinds medio augustus niet meer gezien had, en ook toen heel kortstondig. [VI-a.b.c.d.] De uitspraken zijn niet consistent. [VI-c en VI-a-ad1]. Dit is een ernstige zaak.

Mijn broer heeft vervolgens een beroep gedaan op de Levenseindekliniek. Het duurde enkele weken voor de gesprekken met mijn broer plaatsvonden. [VII-b].

Sinds hij op 18 augustus in zijn huurflat in Schuilenburg is teruggekeerd, is zijn fysieke toestand dramatisch verslechterd. Hij kan zich alleen nog in een rolstoel verplaatsen. Zijn gehoor is slecht. Maar hij klaagt nooit [V].

Wegens de urgentie, neem ik de vrijheid dit dossier bij u thuis te bezorgen. Mocht u in staat en bereid zijn hieraan op korte termijn aandacht te geven, hoor ik dit graag van u.

Mijn broer overweegt een rechtszaak, als dit de enige kans zou zijn voor euthanasie.

Bij voorbaat hartelijk dank, met vriendelijke groet,

Fons Elders

www.fonselders.eu

De psychiater, jurist en euthanasiedeskundige heeft mijn verzoek ingewilligd, en vervolgens de procedureel vereiste gesprekken met mijn broer gevoerd. De uitkomst van zijn onderzoek naar wilsbekwaamheid heeft hij meegedeeld aan de Levenseindekliniek. Deze heeft daarop de vervolggesprekken gevoerd, en de verantwoordelijkheid voor de euthanasie op zich genomen.

Aan mijn broer Jacques,

Op weg naar Amersfoort om je te bezoeken, luister ik naar het relaas van Hugo Borst over zijn boek 'MA' dat deze week verschijnt bij Lebowski.

Ma zit hier nu drie weken en elke dag is het raak. Liever zou ik eventjes niet meer gaan.

'Het is hier verschrikkelijk,' zegt ze. Dan zwijgt ze. Ostentatief.

Ik leg mijn hand op haar knie. Ze wijst naar de bovenkant van haar hoofd en zegt: 'Je kan beter mijn kop inslaan.'

'Dan kom ik in de gevangenis, ma.' 'Dat is waar,' zegt ze en ze peinst en dat doe ik ook, peinzen. Peinzen ...

"Maar na langere tijd is MA helemaal gaga, en ebt de woede weg. Wie is er nu de weg kwijt: deze intelligente vrouw, of de samenleving die zo'n proces aanvaardt omdat 'zelfdoding' niet is toegestaan in dit christelijk-secularistische land?" Hugo Borst.

Ik vertel mijn broer niet dit verhaal. Wel hoe zijn studiegenoot, P.W., in betrekkelijk korte tijd dement werd. Zijn vrouw en kinderen lieten hem opnemen in de gesloten afdeling van het Jacobshuis. Ik bezocht hem daar. Hij stond – keurig gekleed – in de gang. Hij keek naar mij maar zag mij niet. Ik riep mijn naam terwijl ik naar hem toeliep.

Zijn ogen staarden mij aan...zonder een spoor van herkenning. Ik keek in een donker gat...zijn ogen waren leeg, totaal leeg. Ik kreeg een schok. Er stond een levende dode voor me.

Ik ben een half uur gebleven. Zonder te spreken, keken we vanuit de gang door de dubbele beglazing naar de lindebomen in volle bloei op de binnenplaats. We genoten...al kon ik dat niet weten. De bloeiende bomen ontfermden zich over onze eenzaamheid.

Op Jacques' tafel ligt een boekje. Hij leest George Duhamel, *Les Confessions sans Pénitence, suivis de trois autres entretiens: Rien de plus fragile que l'esprit, rien qui, plus promptement, se délite et tombe en poussière*, p. 61 – chapitre: *Le Magistrate frivole*.

Ik zeg: 'Jacques, dat is precies wat er in je Hernieuwde euthanasieverklaring staat': "overwegende dat ik conform mijn medisch dossier constateer dat er sprake is van beginnende dementie die in de toekomst kan leiden tot een algeheel verlies van mijn verstandelijke vermogens,"

Hij knikt. We zijn het eens. Ik vraag hem de klok te tekenen; elke dag de vraag naar datum en dag van de week voor zichzelf te beantwoorden; daarvoor de NRC als geheugensteun op tafel te laten liggen, en tijdens een bezoek van de geriater, een dezer dagen, het woord: *uitzichtloos*, uit te spreken. En een uitzichtloze situatie is (dus) een ondraaglijke situatie.

Hij heeft geweigerd het woord 'uitzichtloos' in de mond te nemen. Zijn weloverwogen besluit moest voldoende zijn. Had hij niet zelf als jurist meegedacht en meegewerkt aan de wet op de euthanasie van Els Borst?

Confession de Minuit – Georges Duhamel – een verhaal over een zoon en zijn moeder...zoon verliest zijn baan en moet dit aan haar vertellen, wetend dat zij mede van hem, dus van zijn salaris, afhankelijk is.

Dit las Jacques vorige week op maandag en dinsdag 8 en 9 december, een week voor zijn sterven.

Hernieuwde euthanasieverklaring

Ik, Jacobus Leonardus Maria ELDERS,

geboren 5 april 1925 te Enkhuizen, thans wonende Schuilenburgerplein 1-A33, Amersfoort,

overwegende dat ik conform mijn medisch dossier constateer dat er sprake is van beginnende dementie die in de toekomst kan leiden tot een algeheel verlies van mijn verstandelijke vermogens, en dat mijn huidige onherroepelijk verslechterende fysieke toestand een situatie van uitzichtloos en ondraaglijk lijden veroorzaakt; dat voor deze situatie geen redelijke andere medische oplossing bestaat, en dat ik dit besluit tot euthanasie weloverwogen, vrijwillig en bij mijn volle verstand heb genomen, verzoek dat op mij euthanasie wordt toegepast krachtens artikel 2 van de Wet Toetsing vrijwillige levensbeëindiging.

Ik zal desgewenst, in het bijzijn van dokter A. en mevrouw K. van de Levenseindekliniek, deze euthanasieverklaring mondeling op 13 november 2015 bekrachtigen.

Getekend

Amersfoort, 10 november 2015

Enkele vragen van de Levenseindekliniek aan de heer J.L.M. Elders,

geb. te Enkhuizen 5 april 1925, adres: Schuilenburgerplein 1-A-33,
3816TD Amersfoort

m.b.t. zijn Hernieuwde Euthanasieverklaring d.d. 10 november 2015

1. Vindt u de tot nu toe gevoerde gesprekken met u door de Levenseindekliniek zinvol?

U vraagt mij hoe het gaat en ik probeer die vraag naar waarheid te beantwoorden, maar ik constateer dat mijn antwoorden voor u kennelijk niet voldoende zijn om aan mijn verzoek tot euthanasie te voldoen. Vandaar het opstellen van een Hernieuwde Euthanasieverklaring.

2. U klaagt niet terwijl de euthanasiewet nadrukkelijk spreekt over uitzichtloos en ondraaglijk lijden. Wij proberen inzicht te krijgen in de ernst van uw medische aandoeningen. Wij beschikken over het medisch dossier van uw huisarts maar willen het ook uit uw eigen mond horen.

Ik ben in augustus voor onderzoek opgenomen in Meander. Men heeft daar geconstateerd dat mijn bekken volledig versleten is. Intussen is de situatie zo verergerd dat ik geen twee stappen meer kan lopen. Ik ben in korte tijd volkomen immobiel geworden. Het is zo snel gegaan dat het moeilijk te vatten is, want tot die tijd reed ik nog auto, en maakte ik wandelingen met de rollator van soms anderhalf uur. Nu kost het mij grote moeite om mijzelf van deze stoel te verplaatsen naar de rolstoel. Tot twee keer toe ben ik daarbij gevallen, en heb ik moeten wachten tot er hulp kwam opdagen. Ik lag met een kapotte stoma tussen deze stoelen.

3. Vindt u een stoma niet lastig?

Nee, niet echt. Ik heb die acht jaar geleden gekregen. Als je weet hoe daarmee om te gaan, is dat goed te doen.

4. Maar waarom wilt u dan toch euthanasie?

Ik heb in februari van dit jaar met mijn huisarts over euthanasie gesproken, omdat ik van oordeel ben dat mijn leven voltooid is. Het leven is begrensd. Ik heb die grens bereikt. Het medisch dossier van Meander spreekt niet alleen over ernstige aandoeningen, maar ook over beginnende dementie.

Ik merk dat mijn korte geheugen me van tijd tot tijd in de steek laat, vooral als ik pijn heb en vermoeid ben, en mijn gehoorapparaat me in de steek laat.

Mijn slechthorendheid en fysieke immobiliteit kunnen alleen maar slechter worden, evenals het geheugen. Voor mij is dat een uitzichtloze situatie, en wat uitzichtloos is, wordt ondraaglijk.

Vandaar mijn hernieuwde euthanasieverklaring.

Amersfoort, 18 november 2015.

PS Vraag en antwoord weerspiegelen het specifieke taalgebruik van beiden. Men begrijpt elkaars intentie. Maar het verschil in attitude en woordgebruik: Jacques Elders stoïcijns t.a.v. zijn lijden en minimalistisch in zijn woordgebruik, en Levenseindekliniek begripvol maar onmachtig het taalspel van J. Elders te vertalen naar dat van de wet, lijken een sta-in-de-weg voor een definitief besluit tot euthanasie.

De slechthorendheid van J. Elders en zijn vaak haperend gehoorapparaat hebben de communicatie ernstig gehinderd. Het was ondergetekende niet altijd duidelijk of zijn broer iets niet begreep omdat hij het niet verstond, of dat de portee van de vraag hem niet duidelijk was.

Het gesprek op 18 november 2015 vond plaats tussen Jacques Elders en Fons Elders ter verheldering van de eerdere gesprekken tussen arts en verpleegster van de Levenseindekliniek en de heer J.L.M. Elders.

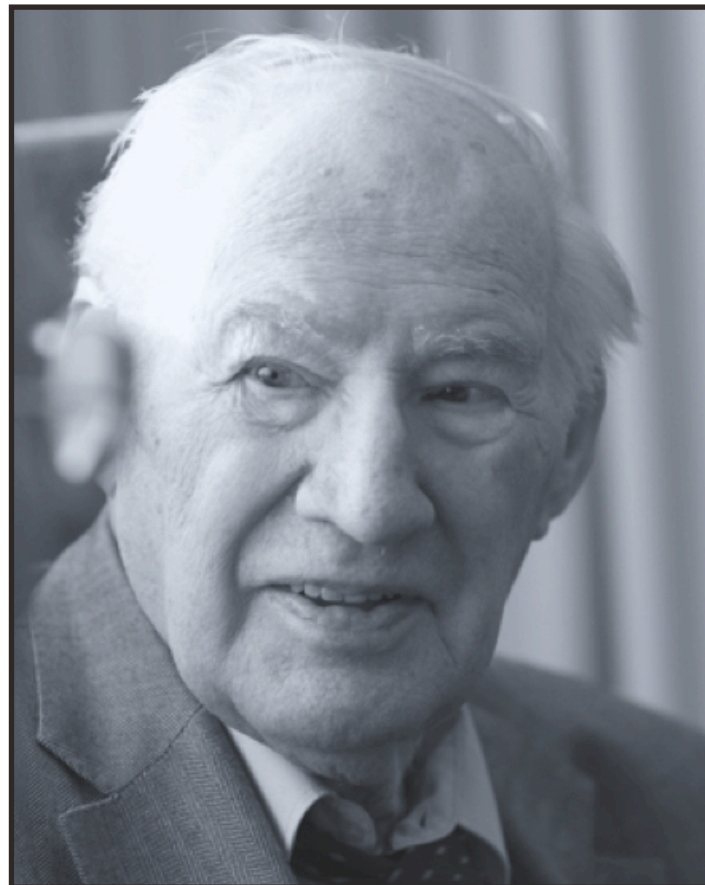
Het gehoorapparaat was getest.

Fons Elders, contactpersoon tijdens de aanvraag voor euthanasie <

Aan Jacques

Afscheid in de aula

Dodenweg – Leusden – 19.12.2015

GEACHTE AANWEZIGEN, DIERBARE FAMILIE – BESTE MENSEN

We komen uit de Ruimte en keren terug in de Ruimte – de periode daartussen noemen we Tijd. We geven tijdens ons leven allerlei namen aan die alomvattende Ruimte: Jahwe; God; Allah; Eenheid; Leegte; Tao; Akhnaton; Amma, Brahman... en vechten met elkaar om wie de machtigste is. We hebben God groter gemaakt dan we zelf zijn maar handelen tegelijk alsof we God zelf zijn.

Veertig jaar geleden stonden Jacques en ik op een zondagmiddag in de paarse kamer van de stolp in Warder. Hij keek me aan en citeerde een versregel van Goethe:

Alles was entsteht, ist wert zum Grunde zu gehen, en glimlachte. En met diezelfde milde glimlach trad hij zijn sterven tegemoet.

Hij noemde zijn visie ‘filosofisch materialisme’, zeggend: *er blijft niets van ons over*. Maar de uitspraak: “er blijft niets van ons over”, kunnen we denken doordat we als mens weet hebben van de onafscheidelijke, zo je wilt noodlottige, verbondenheid met de tijdloze Ruimte.

Het Tibetaans boeddhisme spreekt over het Ati-perspectief. Er is sprake van een relatief perspectief, als we vanuit ons individuele bestaan naar het sterven kijken. Maar er is ook een ruimer, zo je wilt, absoluut perspectief. Vanuit het absolute perspectief kijken we vanuit de Ruimte naar ons zelf.

Jacques was daartoe in staat. Mijn oudste broer was sinds zijn terugkeer uit het ziekenhuis op 18 augustus 2015 in zijn appartement

te Amersfoort, voor honderd procent gericht op zijn sterven: *in een serene rust, en vergaande onverstoorbaarheid*. Hij verwelkomde de dood, beseffend: *waar een begin is, is een eind*.

Te weten aan wie we toebehoren, is geen eenvoudige opgave. Het is naïef te antwoorden: *aan ons zelf*, aangezien we ons zelf niet werkelijk kennen, noch qua ruimte noch qua oorsprong noch qua toekomst.

Ik heb mijzelf die vraag gesteld n.a.v. Jacques maar zelfs na vier maanden intens contact met hem kan ik die vraag niet eenduidig beantwoorden. Jacques zei op 18 augustus na terugkeer vanuit het Meander ziekenhuis in Schuilenburg dat hij dáár wilde sterven. Dat was ruim 20 jaar zijn huis. Hij wilde bij voorkeur sterven in oktober, samen met de bladeren uit de bomen.

Was hij levensmoe? Mijn antwoord is: *neen*. Was hij depressief: *neen*. Was hij ongelukkig: *neen*. Was hij eenzaam: *ja*.

Jacques was een stoïcijn mens. Een stoïcijn leeft en sterft vanuit inzicht en aanvaarding van de wetten van kosmos en natuur. Een mens is vrij in de mate dat hij in staat is te leven vanuit dezelfde impulsen en levensdrang zoals natuur en kosmos die manifesteren. Ook het sterven behoort daartoe.

De mens verschilt dan ook in niets van het sterrenstof in letterlijke en figuurlijke zin. Alles ligt besloten in de natuur. *De ‘wetten’ van de natuur zijn haar immanente bewustzijn*. Die wetten kan een mens leren ‘begrijpen’. Jacques was zo’n mens.

Dit leidt tot de vraag: *wat maakt een doodservaring zo bijzonder?*

Hij wilde leven volgens de fundamentele wetten van het leven, wetend dat iedere gestalte en dus ieder mens een begin en eind kent. Hij leefde vanuit dit inzicht. Dit inzicht beïnvloedde ook zijn rechtsfilosofie, want rechtsfilosofie raakt alle aspecten van menselijk bestaan. Jacques Elders streefde daarin consequent naar de juiste balans. Hij vertelde mij in de jaren '70, toen ik hem advies vroeg in verband met de aankoop van land, over de verhouding tussen rechtszekerheid en rechtsbillijkheid. Het is eenzelfde vraag als naar de juiste balans tussen individu en maatschappij. Zijn vermogen zo te denken, intrigeerde mij; zo ook zijn levenshouding en levensfilosofie.

Aan wie behoorde Jacobus Leonardus Maria Elders toe tijdens zijn leven? Het is te simpel om te zeggen: *aan zichzelf*, want onze identiteit staat niet los van al dat bestaat in een permanent proces. Totdat het sterven zich (te) duidelijk manifesteert, hoeft een mens dit niet voortdurend te ervaren. Toch is uiteindelijk slechts één inzicht bepalend: *de permanente, alles omvattende transformatie*. Jacques begreep dit: *zijn euthanasie is de levensles die hij ons nalaat*.

*Infinite space-time / Nothing falls out of being / Yet your dying hurts.
In de onbegrensde ruimte, valt niets uit het bestaan,
toch doet je sterven pijn. <*

Minister van Justitie Ferdinand Grapperhaus en Onvoltooid Voltooid Leven

Ik lees de alinea met de vraag, *aan wie we toebehoren*, opnieuw na het gesprek in NRC met CDA-minister van Justitie, prof. dr. mr. Ferdinand Bernhard Joseph Grapperhaus. Hij vertelt n.a.v. zijn manuscript *Onvoltooid Voltooid Leven*, dat over de titel een misverstand is ontstaan.

“In de week dat het wetsvoorstel voor voltooid leven werd aangekondigd, overleed mijn vrouw. Twee weken eerder had ik een discussie met haar. Er waren vrienden over de vloer, ze zei: *Ik vind dat ik een voltooid leven heb*. Ik protesteerde: *dat is gewoon niet waar, je had nog van alles kunnen doen*. Vandaar dat ‘onvoltooid’.”

Ik begrijp dat je dit als echtgenoot kunt zeggen, maar als minister van justitie heeft Grapperhaus géén gelijk. Natuurlijk kan zijn vrouw zeggen: *Ik vind dat ik een voltooid leven heb*. Prachtig! Het is niet een kwestie van nog van alles kunnen doen, maar hoe je van alles gedaan hebt. De uitspraak van de minister is zelfs pijnlijk want ‘nog van alles kunnen doen’ is een kwantitatief begrip, terwijl ‘een voltooid leven’ een kwalitatief oordeel inhoudt over de eigen levensvervulling. De levensvervulling is niet gebonden aan leeftijd, al zal een hoge leeftijd de vraag eerder oproepen dan in de bloei van het leven. * NRC 17-18 februari 2018. <

Onvoltooid Voltooid Leven* is een vage uitdrukking die niet veel goeds belooft voor de politieke bemoeienis van de staat met het leven en geweten van de burgers aan wie de staat zijn legitimiteit ontleent. **Een staat die zijn gezag ontleent aan de wil van de burgers is medeverantwoordelijk voor het recht op leven; niet voor de plicht tot leven. Dat komt toe aan het geweten van iedere burger. Een euthanasiewet die het recht op leven tevens tot een plicht tot leven bestempelt, is zelf 'onvoltooid'. **Sterven is inherent aan leven en dus medebepalend voor de zin ervan.**

Dit is de levensles die Jacques Elders ons nalaat.

**Etty Hillesum (1914-1943) is nog altijd een bron van inspiratie.*

PS Twee jaar na het overlijden van mijn broer en mijn zus, besluit ik de aantekeningen en brieven te publiceren in Philosophical Walks:

<http://www.fonselders.eu/walks/on-euthanasia/>

Copyright Fons Elders en elders special productions bv, Amsterdam

Analyze & Decondition

Fons Elders Reflections about the 'unthinkable'

Euthanasia

A description

The Dutch law on euthanasia is a political compromise between between monotheism and secularism. The state controls the process of dying. Only medical reasons with the penal law as supervisor, justify euthanasia. Personal conscience doesn't have the last word. The general practitioner talks with the patient, writes a report about him which the patient isn't allowed to read or sign, and delivers the report to the 'case-manager' of the 'Levensindekliniek' [Clinic to End Life] and from there to the review committee. The committee consist of a lawyer, also chairman, a general practitioner and an ethicus. In case of any doubt about the right procedure, it goes to the prosecutor who has the 'last' word. The general practitioner may refuse euthanasia, when it is contrary to his faith, while the personal life philosophy of the patient doesn't count. Dutch law on euthanasia lacks a legal philosophical basis.

The final assessment is carried out from a schizophrenic distinction between body and mind, result of hundreds of years Christianity and a dualistic medical paradigm. A state that derives its legitimacy from the will of the citizens is co-responsible for the right to life; not for the duty to life. That's the own conscience of each citizen, according to its worldview.

FE April 5, 2018

<

